

GRONDBEGINSELEN VAN HET RECHT VAN DE EUROPESE UNIE

GRONDBEGINSELEN VAN HET
RECHT VAN DE EUROPESE UNIE

Geert DE BAERE
Johan MEEUSEN

 INTERSENTIA

Antwerpen – Cambridge

De stof is bijgehouden tot 1 november 2019, inclusief verwerking van de stand van zaken i.v.m. de Brexit.

Grondbeginselen van het recht van de Europese Unie
Geert De Baere en Johan Meeusen

© 2020 Intersentia
Antwerpen – Cambridge
www.intersentia.be

Coverafbeelding: Theatrum Orbis Terrarum, Abraham Ortelius (1527-1598) – Old Images / Alamy Stock Photo

ISBN 978-94-000-1180-9
D/2020/7849/20
NUR 828

Alle rechten voorbehouden. Behoudens uitdrukkelijk bij wet bepaalde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder de uitdrukkelijke voorafgaande toestemming van de uitgever.

Ondanks alle aan de samenstelling van de tekst bestede zorg, kunnen noch de auteurs noch de uitgever aansprakelijkheid aanvaarden voor eventuele schade die zou kunnen voortvloeien uit enige fout die in deze uitgave zou kunnen voorkomen.

Voorwoord

Zoals de auteurs van *Grondbeginselen van het recht van de Europese Unie* in hun inleiding aangeven, is het Unierecht de laatste jaren sterk gegroeid. Het is niet langer een recht dat slechts toeziet op economische vraagstukken als de interne markt en mededinging, maar het sijpelt inmiddels in alle geledingen van het maatschappelijk bestaan van de lidstaten door. Deze uitdijning is dermate groot dat men zich kan afvragen of het recht van de Europese Unie nog wel een vakgebied is dan wel of het naast de Grondwet, regionale, provinciale en gemeentelijke regelgeving een gewone rechtsbron vormt. Degenen die aan universiteiten het Europese recht onderwijzen, moeten regelmatig de ‘legitimiteit’ verdedigen door te wijzen op de specificiteit van hun vakgebied ten opzichte van het algemene bestuursrecht of de vele andere vakgebieden waarin het Europese recht gaandeweg zijn invloed doet gelden. In zekere zin is dit een positieve ontwikkeling. Voor de doorsneejurist is Europa een normaliteit geworden. Ik hoop en verwacht dat dat inmiddels ook geldt voor de doorsneeburger. In het licht van de vaak tragikomische aspecten van het Brexit-gebeuren ervaren de meeste Europese burgers het afschaffen van een geleidelijk tot stand gekomen ‘normaliteit’ als abnormaal.

Ik heb over de juiste academische kwalificatie van het Unierecht geen uitgesproken mening. Het is belangrijk dat het onderwezen wordt. Hoe dat geschiedt, is bijzaak. Deze pragmatische kijk op de inschaling van het Unierecht neemt niet weg dat ik steeds meer geneigd ben te denken dat Europa en de Unie niet langer een eigen zelfstandige discipline vormen. Europa en de Unie zijn veeleer een transversaal thema dat, net als vele andere, zoals het milieu, transport, databescherming en het bankwezen, doorwerkt in de drie klassieke juridische disciplines zoals wij die altijd gekend hebben, te weten het publiek-, privaats- en strafrecht, alsmede in de twee vakgebieden zonder welke het recht, naar mijn bescheiden mening, niet goed te begrijpen valt, te weten wijsbegeerte en economie.

Wat de exacte kwalificatie ook moge zijn, het recht van de Europese Unie heeft zijn eigenheden. Ofschoon het doorwerkt in vele andere gebieden, heeft het een gemeenschappelijke oorsprong en strekking en kent het zijn eigen institutioneel systeem dat zich van andere bestuurslagen op nationaal en internationaal niveau onderscheidt. Het vormt een eigen rechtsorde dat met de andere rechtsordes een speciale interactie kent. Indien men het Unierecht en de wijze waarop het doordringt in de andere rechtsgebieden, wil begrijpen, dan zal men het als een geheel moeten benaderen. Het feit dat het Unierecht bepaalde

beleidsgebieden beïnvloedt, is geen toeval. Het is een organisch systeem dat terug te voeren valt op een aantal fundamentele keuzes die de zes oorspronkelijke lidstaten in 1957 hebben gemaakt.

Grondbeginselen van het recht van de Europese Unie biedt dit totaalbeeld. Op vlotte en toegankelijke wijze bespreken Geert De Baere en Johan Meeusen de kernpunten van het Unierecht die het zijn eigenheid verschaffen.

Marc van der Woude
President van het Gerecht van de Europese Unie

Luxemburg, 24 november 2019

Ten geleide

Met dit boek *Grondbeginselen van het recht van de Europese Unie* beogen wij de lezer in te leiden in het recht van de Europese Unie.

Sedert de ondertekening van de Gemeenschapsverdragen in de jaren 50 van de 20e eeuw heeft de Europese integratie een hoge vlucht genomen. In de Europese Unie zoals we die vandaag kennen, gegrond op het Verdrag van Lissabon, zijn nog steeds belangrijke basiskennmerken van de vroegere Gemeenschappen te herkennen. Maar tegelijkertijd leert een blik op de huidige Verdragsteksten dat de Europese Unie een enorme evolutie heeft doorgemaakt en vandaag een zoveel grotere actieradius heeft. De Europese Unie beïnvloedt het maatschappelijke, economische, politieke en zelfs militaire leven in de lidstaten op een manier die enkele decennia geleden nog onvoorstelbaar was. Het aantal lidstaten steeg trouwens van de 6 stichtende leden (waaronder België) tot 28, zodat de Europese integratie zich daadwerkelijk Europa-breed heeft ontwikkeld. Met de in het vooruitzicht gestelde Brexit, waarmee voor het eerst een lidstaat de EU zou verlaten, breekt allicht weer een nieuwe fase in de ontwikkeling van de Unie aan.

Een constante doorheen die geschiedenis is de grote impact van het recht. Sedert de ondertekening van het Verdrag van Parijs in 1951 tot op de dag van vandaag begeleidt, ondersteunt en faciliteert het Unierecht, voorheen het gemeenschapsrecht, het Europese integratieproces. Ofschoon de Unie berust op verdragen gesloten door haar lidstaten, verantwoordende de bijzondere kenmerken van het recht van de Europese Unie ongetwijfeld dat dit laatste specifieke aandacht verdient, apart van de algemene studie van het internationaal recht.

Dit boek beschrijft en analyseert het Unierecht, met bijzondere aandacht voor de fundamentele beginselen van de rechtsorde van de Europese Unie en haar institutioneel kader alsook voor de besluitvorming in de Unie, de bronnen van het Unierecht, de procedures van rechtsbescherming, de interne markt en de regelgeving inzake mededinging en staatssteun en het externe optreden van de Unie. Aan elk van deze onderwerpen kunnen aparte boeken worden gewijd. Een detailanalyse behoort echter niet tot ons opzet, net zomin als de studie van alle beleidsdomeinen waarvoor de Europese Unie inmiddels bevoegd is. Met dit boek trachten we integendeel een algemeen overzicht te bieden van de “grondbeginselen” van het recht van de Europese Unie, dat de lezer snel vertrouwd maakt met de kern van het Unierecht zoals dit vandaag geldt. Dit verklaart ook waarom het voetnotenapparaat beperkt is tot de belangrijkste primaire bronnen van het Unierecht, met een bijzondere plaats voor de arresten van het Hof van Justitie van de Europese Unie.

Wie meer uitgebreid wil geïnformeerd worden over het recht van de Europese Unie, verwijzen we graag naar het bij dezelfde uitgeverij verschenen handboek van K. LENAERTS en P. VAN NUFFEL, *Europees recht*, Antwerpen, Intersentia, 2017 (6e ed.).

Wie graag de in het voorliggende boek vermelde bronnen (voornamelijk primair en secundair Unierecht en de rechtspraak van het Hof van Justitie) rechtstreeks consulteert, vindt de tekst van de meeste ervan in twee verzamelwerken:

- J. MEEUSEN, *Recht van de Europese Unie – Basisjurisprudentie*, Antwerpen, Intersentia, 2020 (4e ed.);
- J. MEEUSEN, *Recht van de Europese Unie – Bronnen*, Antwerpen, Intersentia, 2020.

Wij bedanken graag Nathan Cambien, docent aan de Universiteit Antwerpen en referendaris in het Gerecht van de EU, voor het nalezen van en zijn nuttige suggesties bij het hoofdstuk over mededinging en staatssteun, alsook Jonathan Schenk, assistent aan de Faculteit Rechten van de Universiteit Antwerpen, voor zijn belangrijke, nauwgezette ondersteuning bij de eindredactie van het boek.

De inhoud van dit boek, dat de stand van het Unierecht op 1 november 2019 beschrijft, geeft enkel onze persoonlijke mening weer.

Wij wensen alle lezers, en zeker ook onze studenten, een boeiende verkenning van het recht van de Europese Unie toe.

Geert De Baere
Rechter in het Gerecht van de Europese Unie
Deeltijds hoofddocent KU Leuven

Johan Meeusen
Ere-vice-rector en gewoon hoogleraar
Universiteit Antwerpen

Afkortingen

AETR	Europese Overeenkomst betreffende de arbeidsvoorwaarden voor de bemanning van motorrijtuigen voor het internationale vervoer over de weg
AG	Advocaat-generaal
BIT	Bilateral Investment Treaty
BLEU	Belgisch-Luxemburgse Economische Unie
Brexit	De (in het vooruitzicht gestelde) terugtrekking van het Verenigd Koninkrijk uit de Europese Unie
Coreper	Comité des représentants permanents (Comité van permanente vertegenwoordigers van de regeringen der lidstaten)
DAEB	Dienst van algemeen economisch belang
DSU	Dispute Settlement Understanding
ECB	Europese Centrale Bank
EDEO	Europese dienst voor extern optreden
EEG	Europese Economische Gemeenschap
EER	Europese Economische Ruimte
EFTA	European Free Trade Association (Europese Vrijhandelsassociatie)
EG	Europese Gemeenschap
EGA	Europese Gemeenschap voor Atoomenergie
EGKS	Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal
EIB	Europese Investeringsbank
EMU	Economische en monetaire unie
ESCB	Europees Stelsel van Centrale Banken
EU	Europese Unie
Euratom	Europese Gemeenschap voor Atoomenergie
Eurojust	Agentschap van de Europese Unie voor justitiële samenwerking in strafzaken

Europol	Agentschap van de Europese Unie voor samenwerking op het gebied van rechtshandhaving
EVRM	Europees Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden
Frontex	Europees Grens- en kustwachtagentschap
GAF	Gemeenschappelijk Afwikkelingsfonds
GAR	Gemeenschappelijke Afwikkelingsraad
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
GBVB	Gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid
Ger.	Gerecht van de Europese Unie
GVDB	Gemeenschappelijk veiligheids- en defensiebeleid
HvJ	Hof van Justitie
IGC	Intergouvernementele conferentie
MEP	Member of the European Parliament (Lid van het Europees Parlement)
NAVO	Noord-Atlantische Verdragsorganisatie
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
OIV	Internationale Organisatie voor Wijnbouw en Wijnbereiding
OLAF	Europees Bureau voor fraudebestrijding
OTIF	Intergouvernementele Organisatie voor het internationale spoorwegvervoer
QMV	Qualified majority voting (Gekwalificeerde meerderheid van stemmen)
SRB	Single Resolution Board (Gemeenschappelijke Afwikkelingsraad)
SRF	Single Resolution Fund (Gemeenschappelijk Afwikkelingsfonds)
SRM	Single Resolution Mechanism (Gemeenschappelijk Afwikkelingsmechanisme)
SSM	Single Supervisory Mechanism (Gemeenschappelijk Toezichtsmechanisme)
VEG	Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap
VEU	Verdrag betreffende de Europese Unie
VK	Verenigd Koninkrijk
VS	Verenigde Staten van Amerika
VWEU	Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie
WTO	World Trade Organization

Inhoud

<i>Voorwoord</i>	v
<i>Ten geleide</i>	vii
<i>Afkortingen</i>	ix

Hoofdstuk 1.

Van Parijs tot Lissabon: het Europese integratieproces als een geschiedenis van strategie en samenwerking	1
--	---

1. Historische ontwikkeling van de Europese Unie en het recht van de Europese Unie	3
2. Samenwerking en heropbouw na de Tweede Wereldoorlog	3
3. Van EGKS tot EU	5
4. De Europese integratie als een succesverhaal	10

Hoofdstuk 2.

Algemeen overzicht van het Unierecht en wegwijs in de Verdragen	13
--	----

1. Het Verdrag betreffende de Europese Unie	15
A. Artikel 1 VEU	15
B. Waarden en doelstellingen	16
C. De bevoegdheden van de Unie en haar relatie met de lidstaten	18
D. Democratie	19
E. Overige bepalingen van het VEU	19
2. Het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie	21
A. Eerste deel: De beginselen	21
B. Tweede deel: Non-discriminatie en burgerschap van de Unie	21
C. Derde deel: Het beleid en intern optreden van de Unie	22

D.	Vierde deel: De associatie van de landen en gebieden overzee	22
E.	Vijfde deel: Extern optreden van de Unie	22
F.	Zesde deel: Institutionele en financiële bepalingen	23
G.	Zevende deel: Algemene en slotbepalingen	23
3.	Handvest van de grondrechten van de Europese Unie	23
4.	Protocollen en verklaringen	24
5.	Het recht van de Europese Unie online	24

Hoofdstuk 3.

	Fundamentele beginselen van de rechtsorde van de Europese Unie	27
1.	De EU is een autonome, constitutionele rechtsgemeenschap	29
A.	De EU is een rechtsgemeenschap	29
B.	De EU is een constitutionele rechtsgemeenschap	31
C.	Rechtstreekse werking en voorrang van het Unierecht en de EU als een autonome rechtsgemeenschap	31
a)	De rechtstreekse werking van het Unierecht	32
b)	De voorrang van het Unierecht	33
c)	De autonomie van de rechtsorde van de EU	37
2.	Bescherming van grondrechten	39
A.	Grondrechtenbescherming in evolutie: van rechtspraak tot verdragsrechtelijke erkenning	39
B.	Artikel 6, lid 3, VEU: algemene rechtsbeginselen	41
C.	Artikel 6, lid 2, VEU: het EVRM	41
D.	Artikel 6, lid 1, VEU: het Handvest Grondrechten	42
3.	Attributie, subsidiariteit en evenredigheid	44
A.	Het attributie- of bevoegdheidstoedelingsbeginsel	44
B.	Het subsidiariteitsbeginsel	46
C.	Het evenredigheidsbeginsel	47
D.	De bevoegdheden van de EU ... een woordje uitleg	48
4.	Unietrouw	49
5.	Institutioneel evenwicht	50

Hoofdstuk 4.

Het institutionele kader van de Europese Unie	53
1. Inleiding	55
2. Democratische beginselen	55
3. Het Europees Parlement	57
A. Algemeen	57
B. Samenstelling	58
C. Taken en bevoegdheden	58
D. Besluitvorming en werkwijze	59
4. De Europese Raad	60
A. Algemeen	60
B. Samenstelling en voorzitterschap	60
C. Taken en bevoegdheden	61
D. Besluitvorming	62
5. De Raad	62
A. Algemeen	62
B. Samenstelling en voorzitterschap	63
C. Taken en bevoegdheden	64
D. Besluitvorming en werkwijze	65
6. De Commissie	67
A. Algemeen	67
B. Samenstelling, benoeming en ontslag	67
C. De voorzitter van de Commissie	70
D. De hoge vertegenwoordiger van de Unie voor buitenlandse zaken en veiligheidsbeleid	71
E. De Commissie als een volkomen onafhankelijk college	71
F. Taken en bevoegdheden	72
7. Het Hof van Justitie van de Europese Unie	74
A. Algemeen	74
B. Samenstelling en werkwijze	74
C. Taken en bevoegdheden	75
8. De Europese Centrale Bank	77
A. Algemeen	77
B. Samenstelling en werkwijze	78
C. Taken en bevoegdheden	78

9.	De Rekenkamer	79
	A. Algemeen	79
	B. Samenstelling en werkwijze	80
	C. Taken en bevoegdheden	80
10.	Zelfstandige en ondersteunende organen en instanties	81
	A. Het Economisch en Sociaal Comité	81
	B. Het Comité van de Regio's	81
	C. De Europese Ombudsman	82
	D. De Europese Investeringsbank (EIB)	82
	E. Bureaus en agentschappen	83

Hoofdstuk 5.

Besluitvorming in de Europese Unie

1.	Inleiding: besluitvorming en de interinstitutionele verhoudingen in de EU	87
2.	Motivering, publicatie, informatie	87
3.	Besluitvorming krachtens het VWEU	89
	A. Inleiding: wetgevingsprocedures en wetgevingshandelingen	89
	B. Initiatief tot wetgevingshandelingen	90
	C. De gewone wetgevingsprocedure	91
	D. De bijzondere wetgevingsprocedures	94
	E. Internationale overeenkomsten	95
	F. De begrotingsprocedure	95
	G. Gedelegeerde en uitvoeringshandelingen	97
4.	Besluitvorming krachtens het VEU	99
	A. Schending van de waarden waarop de Unie berust (art. 7 VEU)	99
	B. Het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid (Titel V VEU)	101
	C. Nauwere samenwerking (art. 20 VEU)	101
	D. Herziening van de Verdragen (art. 48 VEU)	104
	E. Toetreding tot de EU (art. 49 VEU)	106
	F. Uittreding uit de EU (art. 50 VEU)	107

Hoofdstuk 6.

Rechtsbronnen van de Europese Unie

1.	Inleiding: de bronnen van het Unierecht en hun hiërarchie	111
2.	Primair Unierecht	112

3.	Algemene beginselen van Unierecht	113
4.	Internationaal recht	114
	A. Artikel 3, lid 5, VEU en het internationaal recht als bron van Unierecht	114
	B. Internationale overeenkomsten	115
	C. Internationaal gewoonterecht	116
	D. Handelingen van organen opgericht door internationale overeenkomsten	117
5.	Verordeningen	117
	A. Wetgevingshandelingen	117
	B. Algemene strekking	117
	C. Volledige verbindendheid en rechtstreekse toepasselijkheid	118
6.	Richtlijnen	119
	A. Wetgevingshandelingen met implementatieplicht	119
	B. Implementatieplicht, implementatietermijn, implementatiemaatregelen	119
	C. De rechtstreekse werking van richtlijnen	121
	a) Principe en voorwaarden	121
	b) Verticale rechtstreekse werking van richtlijnen	122
	c) Geen omgekeerd verticale rechtstreekse werking van richtlijnen	123
	d) Geen horizontale rechtstreekse werking van richtlijnen	124
	D. Richtlijnconforme interpretatie	125
	E. Besluit: grenzen aan het effect van richtlijnen	128
7.	Besluiten	129
8.	Aanbevelingen en adviezen	129
9.	Andere handelingen: besluiten <i>sui generis</i> , interinstitutionele akkoorden en sociale overeenkomsten	130
	A. Besluiten <i>sui generis</i>	130
	B. Interinstitutionele akkoorden	132
	C. Sociale overeenkomsten	133
	D. Géén besluiten <i>sui generis</i> : de “besluiten van de vertegenwoordigers van de regeringen van de lidstaten in het kader van de Raad bijeen”	133
Hoofdstuk 7.		
Rechtsbescherming in de Europese Unie		135
1.	Inleiding	137
2.	Beroep wegens niet-nakoming van het Unierecht door de lidstaten	138

A.	Artikel 258 VWEU: beroep ingesteld door de Commissie	138
a)	De toezichtstaak van de Commissie	138
b)	Precontentieuze en contentieuze fase	139
c)	Gegrontheid van het beroep en verweermiddelen van de lidstaten	140
d)	Gevolgen van het arrest	142
B.	Artikel 259 VWEU: beroep ingesteld door een lidstaat	144
3.	Beroep tot nietigverklaring	145
A.	Voorwerp	145
B.	Beroepsgerechtigden	146
a)	Bevoorrechte beroepsgerechtigden	146
b)	Semi-bevoorrechte beroepsgerechtigden	146
c)	Niet-bevoorrechte beroepsgerechtigden	146
C.	Procestermijn	149
D.	Nietigheidsgronden	150
E.	Gevolgen	151
4.	Beroep wegens nalaten te besluiten	152
A.	Voorwerp en beroepsgerechtigden	152
B.	Precontentieuze procedure	153
C.	Gegrontheid en gevolgen	153
5.	Beroep tot schadevergoeding bij niet-contractuele aansprakelijkheid	154
A.	Onderscheid tussen de contractuele en niet-contractuele aansprakelijkheid van de Unie	154
a)	Bevoegde rechter	154
b)	Toepasselijk recht	155
B.	Verzoeker en verweerder	156
C.	Verjaringstermijn	156
D.	Voorwaarden	156
6.	Exceptie van onwettigheid	158
A.	Geen zelfstandige rechtsgang	158
B.	Handelingen “van algemene strekking”	159
C.	Verzoeker	159
D.	Gevolgen	159
7.	Procedures in kort geding voor de Unierechter	160
8.	Adviezen	162
A.	Voorwerp en doel	162
B.	Het begrip “voorgenomen overeenkomst”	163
C.	Toetsing	164

D. Gevolg	164
9. Door de nationale rechter verleende rechtsbescherming	164
A. De nationale rechter als Unierechter	164
B. Nationale procesautonomie	165
C. Voorlopige maatregelen	166
D. De aansprakelijkheid van een lidstaat voor schending van het Unierecht	166
a) Principe	166
b) Voorwaarden	167
c) Staatsaansprakelijkheid wegens schending van het Unierecht door de nationale rechter ..	170
10. Prejudiciële procedure	171
A. Inleiding	171
B. Initiatief van de nationale rechter	172
C. Nationale procedure geschorst tot het prejudicieel arrest van het Hof	172
D. Ontvankelijkheid van de prejudiciële vragen	172
E. Het begrip “rechterlijke instantie van een der lidstaten”	173
F. Artikel 267, tweede alinea, VWEU: principiële verwijzingsmogelijkheid voor alle nationale rechters	175
G. Verplichting vragen te stellen over vermeende ongeldigheid van secundair Unierecht	177
H. Artikel 267, derde alinea, VWEU: principiële verwijzingsplicht voor de hoogste rechters	179
I. Gevolgen van een prejudicieel arrest inzake interpretatie	182
J. Gevolgen van een prejudicieel arrest inzake geldigheid	184
K. Verhouding tussen een verzoek om een prejudiciële beslissing en een beroep tot nietigverklaring	186
11. Een “volledig stelsel van rechtsmiddelen en procedures”?	187
Hoofdstuk 8.	
Marktintegratiebeleid	191
1. Inleiding	193
2. Marktintegratie	193
A. Vier stadia van marktintegratie	193
B. De evolutie in de Europese Unie	194
3. Negatieve en positieve integratie	196
A. Diverse vormen van integratie	196
B. Harmonisatie in de Europese interne markt	197
C. Artikelen 114 en 115 VWEU	198
D. Illustratie: van interne markt tot Bankenunie	201

Hoofdstuk 9.

Het vrije verkeer van goederen, personen, diensten en kapitaal in de Europese Unie 203

1. Inleiding	207
2. Het verbod van nationaliteitsdiscriminatie	208
A. Artikel 18 VWEU	208
B. Verkrijging en verlies van nationaliteit als bevoegdheid van de lidstaten	209
C. Inhoud en werking van het verbod van nationaliteitsdiscriminatie	210
3. Het vrije verkeer van goederen.	211
A. Begrip en toepassingsgebied	211
B. Het verbod van financiële (of tarifaire) belemmeringen van het vrije goederenverkeer	212
a) Het verbod van in- en uitvoerrechten en van heffingen van gelijke werking.	212
b) Het fiscale discriminatieverbod	215
C. Het verbod van niet-financiële (of non-tarifaire) belemmeringen van het vrije goederenverkeer	217
a) Het verbod van kwantitatieve beperkingen	217
b) Het verbod van maatregelen van gelijke werking als kwantitatieve invoerbeperkingen	217
c) Het verbod van maatregelen van gelijke werking als kwantitatieve uitvoerbeperkingen.	222
d) Verdragsrechtelijke rechtvaardiging van kwantitatieve in- en uitvoerbeperkingen: artikel 36 VWEU	224
e) Jurisprudentiële rechtvaardiging van kwantitatieve in- en uitvoerbeperkingen: de <i>rule of reason</i>	225
f) Impact van de eerbiediging van de grondrechten	228
4. Het vrije verkeer van personen.	229
A. Het Unieburgerschap en het vrije personenverkeer	229
a) Van symbool tot motor van Europese integratie: Unieburgerschap als de primaire hoedanigheid van de onderdanen van de lidstaten	229
b) De rechten verbonden aan het Unieburgerschap	231
c) Het verbod van nationaliteitsdiscriminatie (art. 20, lid 2, j° art. 18 VWEU).	232
d) Het reis- en verblijfsrecht van de Unieburgers (art. 20, lid 2, onder a), en 21 VWEU)	233
e) De Burgerschapsrichtlijn	235
f) Toepassing van de Verdragsbepalingen inzake Unieburgerschap of van de Burgerschapsrichtlijn?	236
B. Het vrije verkeer van werknemers	238
a) Het vrije verkeer van werknemers als onderdeel van het vrije verkeer van personen	238
b) Relevante verdragsbepalingen.	238
c) Werkingssfeer van het vrije verkeer van werknemers	238
d) Rechtstreekse werking	240
e) Het verbod van beperkingen van het vrije werknemersverkeer	241

f)	Uitsluiting: “betrekkingen in overheidsdienst” (art. 45, lid 4, VWEU)	243
g)	Verdragsrechtelijke rechtvaardiging van beperkingen van het vrije werknemers- verkeer (art. 45, lid 3, VWEU)	244
h)	Jurisprudentiële rechtvaardiging van beperkingen van het vrije werknemers- verkeer: de <i>rule of reason</i>	245
i)	De beperkte ‘sport-uitzondering’	246
j)	Harmonisatie	247
C.	Het recht van vestiging	247
a)	Relevante verdragsbepalingen	247
b)	Werkings sfeer van het recht van vestiging	248
c)	Rechtstreekse werking	249
d)	Het verbod van beperkingen van het vestigingsrecht	250
e)	Uitsluiting: “openbaar gezag” (art. 51 VWEU)	253
f)	Verdragsrechtelijke rechtvaardiging van beperkingen van het vestigingsrecht (art. 52 VWEU)	254
g)	Jurisprudentiële rechtvaardiging van beperkingen van het vestigingsrecht: de <i>rule of reason</i>	254
h)	De beperkte ‘sport-uitzondering’	257
i)	Harmonisatie	257
5.	Het vrije verkeer van diensten	258
A.	Relevante verdragsbepalingen	258
B.	Werkings sfeer van het vrije dienstenverkeer	258
C.	Rechtstreekse werking	261
D.	Het verbod van beperkingen van het vrije dienstenverkeer	261
E.	Uitsluiting: “openbaar gezag” (art. 62 j° 51 VWEU)	264
F.	Verdragsrechtelijke rechtvaardiging van beperkingen van het vrije dienstenverkeer (art. 62 j° 52 VWEU)	264
G.	Jurisprudentiële rechtvaardiging van beperkingen van het vrije dienstenverkeer: de <i>rule of reason</i>	265
H.	De beperkte ‘sport-uitzondering’	267
I.	Impact van de eerbiediging van de grondrechten	267
J.	Harmonisatie	268
6.	Het vrije verkeer van kapitaal	269
A.	De geleidelijke ontwikkeling van het vrije verkeer van kapitaal	269
B.	Relevante verdragsbepalingen	269
C.	Werkings sfeer van het vrije kapitaalverkeer	270
D.	Rechtstreekse werking	271
E.	Het verbod van beperkingen van het vrije kapitaalverkeer	271
F.	Verdragsrechtelijke rechtvaardiging van beperkingen van het vrije kapitaalverkeer (art. 65 VWEU)	272

G.	Jurisprudentiële rechtvaardiging van beperkingen van het vrije kapitaalverkeer: de <i>rule of reason</i>	273
H.	Specifieke regels omtrent het vrije kapitaalverkeer tussen de lidstaten en derde landen	274
7.	Volledig interne situaties, omgekeerde discriminatie en misbruik van het vrije verkeer.	275
A.	De uitsluiting van “volledig interne situaties”	275
B.	‘U-bochten’ en misbruik van Unierecht	279

Hoofdstuk 10.

Mededinging en staatssteun 283

1.	Inleiding.	285
2.	Kartels	285
A.	Basisregels	285
B.	De begrippen “onderneming” en “economische activiteit”	286
C.	De begrippen “overeenkomst”, “onderling afgestemde feitelijke gedragingen” en “besluiten van ondernemersverenigingen”	287
D.	Het begrip “ertoe strekken of ten gevolge hebben dat de mededinging binnen de interne markt wordt verhinderd, beperkt of vervalst”	288
E.	Het begrip “de handel tussen lidstaten ongunstig kunnen beïnvloeden”	290
F.	De minimis	290
G.	Uitzonderingen	292
3.	Misbruik van machtspositie	292
A.	Basisregels	292
B.	Het afbakenen van de relevante markt	293
C.	Het bestaan van een machtspositie	295
D.	Het concept “voor zover de handel tussen lidstaten daardoor ongunstig kan worden beïnvloed”	296
4.	Concentratiecontrole	296
A.	Basisregels	296
B.	Het begrip “fusie”	297
C.	Het begrip “zeggenschap”	297
D.	Het begrip “gemeenschappelijke onderneming”	298
E.	Het begrip “EU-dimensie”.	298
F.	Aanmelding en onderzoek van concentraties.	299
5.	Staatssteun	300
A.	Wat is staatssteun?	300
a)	“van de Staat of met staatsmiddelen bekostigd”	301

b) “het handelsverkeer tussen de lidstaten ongunstig kunnen beïnvloeden”	302
c) “de begunstigde een selectief voordeel verschaffen”	303
d) “de mededinging vervalsen of dreigen te vervalsen”	305
B. Steunmaatregelen verenigbaar geacht met de interne markt	305
C. De discretionaire uitzonderingen op de onverenigbaarheid van steunmaatregelen met de interne markt	306
D. Groepsvrijstellingen	307
E. Procedurele aspecten	307
a) Bestaande steun	307
b) Nieuwe steun	309
c) Formele onderzoeksprocedure	309
d) Terugvordering van onrechtmatige staatssteun	310

Hoofdstuk 11.

Het extern optreden van de Europese Unie	313
1. Inleiding	315
2. De grondslagen van het extern optreden van de Unie	315
A. Op zoek naar samenhang en effectiviteit	315
B. Het onderscheid tussen gewoon EU extern optreden en het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid	316
C. Het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid	316
D. De gemeenschappelijke beginselen en doelstellingen van het extern optreden van de Unie	317
3. Het bestaan van EU externe bevoegdheden	319
A. De fundamentelementen	319
B. Impliciete bevoegdheden	320
a) <i>AETR</i>	320
b) Complementariteit	320
c) Juridisch bindende handelingen	321
d) Het GBVB	321
4. De aard van EU externe bevoegdheden	322
A. De fundamentelementen	322
B. Exclusieve bevoegdheden op basis van artikel 3, lid 2, VWEU	323
a) <i>AETR</i> exclusieve bevoegdheden	323
b) Exclusieve bevoegdheid op basis van een wetgevingshandeling	324
c) Exclusieve bevoegdheid op basis van de noodzaak om de Unie in staat te stellen haar interne bevoegdheid uit te oefenen	325
C. Gevolgen van de exclusieve aard van de bevoegdheid	327
D. Niet-exclusieve bevoegdheden	329

a)	Gedeelde bevoegdheden	329
b)	Het GBVB	331
5.	Besluitvorming in het extern optreden van de EU	332
A.	Besluitvorming binnen het gewone EU extern optreden	332
B.	Het GBVB	333
a)	Het voorbereiden en aannemen van GBVB-handelingen	333
b)	Rechtsinstrumenten binnen het GBVB	334
c)	Besluitvorming binnen de Raad	334
d)	De rol van het Europees Parlement	336
e)	De rol van het Hof van Justitie van de EU	336
f)	Uitvoering van GBVB-handelingen	337
C.	De hoge vertegenwoordiger en de Europese dienst voor extern optreden	338
6.	Externe vertegenwoordiging en internationale overeenkomsten	339
A.	Externe vertegenwoordiging	339
B.	Internationale overeenkomsten	340
a)	Onderhandeling	340
b)	Ondertekening	341
c)	Sluiting	341
d)	De rol van het Europees Parlement	342
e)	Rechtsinstrument	343
f)	Besluitvorming in een krachtens een overeenkomst opgericht lichaam	343
7.	Hoe gaat de Unie om met de verdeling van externe bevoegdheden tussen haarzelf en de lidstaten?	344
A.	Gemengde overeenkomsten	345
a)	Wat zijn gemengde overeenkomsten?	345
b)	Waarom zijn er gemengde overeenkomsten?	345
c)	Hoe worden gemengde overeenkomsten onderhandeld en gesloten?	346
B.	Unietrouw	347
8.	Hoe gaat de Unie om met de verdeling van externe bevoegdheden tussen het gewone externe optreden en het GBVB?	348
	<i>Epiloog</i>	351
	<i>Rechtspraakregister</i>	353
	<i>Trefwoordenregister</i>	365